

σοφοί, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς κλασσικῆς λεγομένης φιλοσοφίας, ἤτοι τῶν χρόνων τοῦ Leibniz, καὶ τοῦ Wolff ἔτι, ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ βαυκαλίζονται μὲ ἀστηρίκτους πολλάκις θεωρήσεις λογικῶν δημιουργημάτων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀναγκαιότητα ἠθέλησαν ἴσως νὰ ὑπαγάγουν τὴν χρονικὴν πραγματικότητα, δεχθέντες τὰ πυρὰ στοχαστῶν οἷος ὁ Voltaire. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσαφθῇ καθ' ὅλα ὡς κατηγορία κατὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ πλατωνικὸς λόγος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀφηρημένη σκέψις, ἀλλὰ, κατὰ τινὰ τρόπον, βίωμα συνδέον τὰς αἰσθητὰς ἐμπειρίας πρὸς τὰς πνευματικὰς τοιαύτας, ἀδιάφορον ἂν τὰ ἐπιτεύγματα αὐτοῦ, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν θεωρίαν τῶν Ἰδεῶν, περὶ ὧν καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἀμφέβαλε κάποτε, εἶναι, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Bergson, τρωτά. Ἐλέγομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος¹ ὅτι ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος γνωρίζει τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν μέσῳ τοῦ ἔργου τοῦ A. Fouillée. Νομίζομεν ὅτι ἐνδειξὴν ἐνισχύουσαν τὴν ἡμετέραν γνώμην ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἰδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας συλλαμβάνει ἐν μόνον τμῆμα, τὴν ἰδεοθεωρίαν, παραγνωρίζων πως τὴν βιωματικὴν ἀξίαν τοῦ συνόλου ὡς ἐφέσεως πρὸς σύλληψιν τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἀνωτέρω παρέκβασις ἦτο κυρίως διακριβωτική. Ἡ οὐσία τῆς μπεργκσονικῆς ἐπιθέσεως παραμένει ἐν τισιν ἰσχυρά, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῆς Μεταφυσικῆς νὰ ἐντοπίζη γενικῶς τὰ διαφέροντα αὐτῆς εἰς θεωρήσεις ἰδεατῶν ἀντικειμένων ἐξεταζομένων καθ' ἑαυτὰ καὶ ὄχι ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς μορφήν τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς. Χαρακτηριστικὴ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ προσήλωσις τῆς φιλοσοφίας εἰς τὰς ἐννοίας. Τοῦτο ὅμως δὲν ὑπῆρξεν ἔγκλημα ἢ ἀπλῶς ὀλιγωρία ἢ καὶ ἔλλειψις συναισθήσεως οἵασδήποτε εὐθύνης, ὡς κινδυνεύει νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Bergson. Τὸ μόνον, ὅπερ πιθανὸν νὰ δύναται νὰ καταλογισθῇ εἰς βάρος τῶν φιλοσόφων εἶναι ποία τις αὐταρέσκεια εἰς τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀξιολογωτάτου δημιουργήματος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὸ ὁποῖον ὁμολογεῖται ὅτι εἶναι τὸ οἰκοδομηθὲν μεταφυσικὸν ἔργον. Τοιοῦτος ὅμως θαυμασμὸς δὲν εἶναι ἄρά γε θεμιτός; Ἡ φιλοσοφία ἐπὶ μακρὸν διέτριψε περὶ αὐτό, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ στερεώσῃ καὶ νὰ τὸ λαμπρύνῃ. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Bergson ἐχώρησε περαιτέρω, τέμνων νέαν ὁδὸν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ πνεύματος, πλὴν ἐχρησιμοποίησε πρὸς τοῦτο τὸ ὑλικὸν τὸ

1. Πβ. ἀνωτ., Εἰσαγ., σελ. 197 καὶ σημ. 3.

ὁποῖον αἰῶνες στοχασμοῦ εἶχον συσσωρεύσει, θέτοντες οὕτω αὐτὸ εἰς τὴν διάθεσιν ἐκείνου.

Ὅπως δὲ ποτε, εἶναι δυνατὸν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν παρέσχε εἰς τὴν νεωτέραν σκέψιν ἢ κατατριβὴ τῶν φιλοσόφων περὶ τὰ αὐτὰ πάντοτε μεταφυσικὰ προβλήματα καὶ ἡ ἐκλεπτυσμένη ἐκείνων διατύπωσις ἣτις παρέσχε τὴν δυνατότητα τῆς διοράσεως τῶν προβλημάτων, ὅσα σαφέστερον ἔθεσαν οἱ πλησιέστερον ἡμῶν φιλοσοφήσαντες. Ἄλλωστε, καὶ αὐτὸς ὁ Bergson δὲν ἀπέστη τῆς πεπληνημένης ἀπόψεως τῶν πλείστων πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων, θεωρήσας τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς παρέχον τελεσίδικον λύσιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι, ἐπισταμένως ἐξεταζόμενον, τοῦτο ἀφήνει πλείστα ὅσα ἐρωτηματικά, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς του ἐπεσημάνθησαν¹. Τὸ μόνον σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἐπιτεύγματα τῆς μετέπειτα φιλοσοφικῆς δραστηριότητος ἐδικαίωσαν τὴν ἀποψιν τοῦ Bergson εἶναι ἡ ἀντίληψις του ὅτι ἡ φιλοσοφία δέον τοῦλάχιστον νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης, ὅσα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἀξιολόγησιν πλείστων ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος, τὰς ὁποίας προηγουμένως αὕτη ἀπηξίου νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν. Τοῦτο φυσικὰ δὲν σημαίνει ὅτι, διὰ τὸν φιλόσοφον ἡμῶν, ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ καταστῇ θετικὴ ἐπιστήμη. Ἀπὸ τῆς Εἰσαγωγῆς ἤδη εἶδομεν ὅτι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν οὗτος ἀντετίθετο ρητῶς. Πάντως δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ἀγνοηθῇ ἡ σχετικὴ γοητεία τὴν ὁποίαν ἐξήσκουν ἐπὶ τῆς σκέψεώς του αἱ ἐπιτεύξεις τῆς ἐποχῆς του, τόσον αἱ τεχνικαὶ² ὅσον καὶ αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὰς, ἐκ τῶν νεωτέρων τότε, ἐπιστήμας τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαιτέρως θὰ ἔδει σχετικῶς νὰ τονισθοῦν τὰ ἐκ τῆς θεμελιώσεως τῆς ψυχολογίας δημιουργηθέντα ρεύματα³, ὡς καὶ αἱ γνωσταὶ κατὰ τὸ ἔτος 1912, ὅτε ἔγραφε ταῦτα ὁ

1. Πβ. F. R a u h, La conscience du devenir, ἐν Revue de Métaph. et de Morale, ἔτ. 1897 - 1898. Πβ. R. B e r t h e l o t, Un romantisme utilitaire. Le pragmatisme de Bergson, Paris, 1911. J. M a r i t a i n, La philosophie bergsonienne, 1914. G. B a c h e l a r d, La dialectique de la durée, Paris, P.U.F., 1936. Πβ. καὶ G. B r e l e t, Le temps musical, Paris, P.U.F., 1949.

2. Ὁ ἴδιος λ.χ. ὁμολογεῖ ἐμμέσως ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κινηματογράφου τεθεῖσα εἰς ἐφαρμογὴν ἀρχὴ τῆς κινητικῆς διαρκείας ἐπηρέασεν αὐτόν.

3. Πβ. T h. R i b o t, Psychologie anglaise contemporaine, Paris, Baillièrre, 1870. Τοῦ αὐτοῦ, Psychol. allemande contemporaine, Paris, Baillièrre, 1897, P i e r r e J a n e t, L'automatisme psychologique, Essai

Bergson, πρώται ἐργασίαι τοῦ Freud, θεμελιούσαι τὴν ψυχοπαθολογίαν¹. Ὑπάρχει μία ἀπόστασις μεταξὺ παραδεδομένης Μεταφυσικῆς καὶ ἐπιστημονικῶν ἐπιτεύξεων, τὴν ὁποίαν ἡ φιλοσοφία καλεῖται νὰ καλύψῃ. Τὸ βάθος τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου εἶναι ὅτι οἱ φιλοσοφοῦντες δέον τοῦλάχιστον νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰς ὑπὸ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου διανοιγομένας νέας ὁδοὺς θεωρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, νὰ μετουσιῶνουν δὲ τὰ διδάγματα αὐτῶν ἐν τῇ ἀξιολογήσει ἐκείνου, ἀντίληψις τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐφήρμοσεν ἐν πολλοῖς, ἀκολουθηθεῖς ὑπὸ πολυαρίθμων μεταγενεστέρων, καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ σύγχρονος διανόησις δὲν θὰ εἶχε λόγον νὰ προβάλλῃ ἀντιρρήσεις.

Ἡ ὑπολανθάνουσα ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ τοῦ Bergson σκέψις εἶναι ἀσφαλῶς ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ παραμένῃ διανόησις « κλειστή »², ἀλλ' ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ καταστῇ δυναμικὴ, ὡς ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος τῆς ἀναγνωρίζει, ἤτοι ἡ ζωὴ, ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τῶν ἀξιολογικῶς κατωτέρων μέχρι τῶν καθαρῶς πνευματικῶν τοιούτων. Κατὰ βάθος, ἡ μπεργκσονικὴ γενικὴ μεθοδολογία ἔχει ἓνα κοινὸν χαρακτῆρα πρὸς ὅσας ἀπετέλεσαν σταθμοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διανοήσεως, ἤτοι κυρίως πρὸς τὰς τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Kant, χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ Bergson δὲν θὰ ἀνεγνώριζεν ἴσως: πρόκειται περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑποδείξεως τῆς κατευθύνσεως πρὸς ἣν θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς νοητικῆς ἐρεῦνης ἤτοι τοῦ φιλοσοφεῖν. Καὶ αὐτὴ ἡ σωκρατικὴ μαιευτικὴ, καὶ αὐτὴ ἡ καντιανὴ κριτικὴ, καὶ ὁ μπεργκσονικὸς ἰντουϊσιονισμὸς, τοῦτο τὸ κοινὸν ἔχουν, ὅτι στρέφουν τὴν προσοχὴν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὸ νοοῦν ὑποκείμενον, πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ὡς πνευματικὸν ὄν. Ἡ δελφικὴ φράσις τὴν ὁποίαν εἶχεν οἰκιοποιηθῆ ὁ Σωκράτης: γνῶθι σαυτόν, ἡ ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ Kant, τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ὄρων ὑφ' οἷς ἡ νόησις, πέραν δ' αὐτῆς

sur les formes inférieures de l'activité mentale, Paris, Alcan, 1889 (διατριβὴ σύγχρονος πρὸς τὸ μπεργκσονικὸν « Δοκίμιον »).

1 1892 - 1899. Ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ τόμῳ I τῶν Gesammelte Werke, chronologisch geordnet, London, Imago. Πβ. L. S c h w a r t z, Die Neurosen, und die dynamische Psychologie von Pierre Janet, Basel, Schwabe, 1954. W. M e n n i n g e r, Psychiatry, its Evolution and present State, Ithaca, Cornell Univ., 1948.

2. Ἀνάλογα διανοήματα διατυποῦνται, ἐπὶ ἠθικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου, ἐν Les deux Sources, κεφ. II καὶ III.

ἡ γνῶσις, εἶναι δυνατή, τέλος δὲ καὶ αὐτὴ ἡ προβολὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ βιώματος ὡς πρωταρχικοῦ ἐπιπέδου τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, ἀποβαίνουν σχεδὸν ταυτόσημα, καθ' ὅσον ὑποδεικνύουν πάντοτε μίαν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον θεωρούμενον ὡς αὐταξίαν.

Τὴν ἀποστροφὴν τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τοῦ καθαρῶς ἀνθρωπίνου παράγοντος, ἀποτελοῦντος τὸ θεμέλιον τῆς πραγματικότητος, ποὺ καλούμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ὁ Bergson ἀποδίδει εἰς τινα πνευματικὴν δειλίαν. Εἶναι, κατ' αὐτόν, πράγματι δυσχερές, ἐκ τῶν ὀλίγων ἀμέσων δεδομένων, ὅσων μᾶς παρέχονται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, νὰ μεταβῶμεν, ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ ἐρευνητικῆς διαθέσεως, ἐπὶ τὴν θεώρησιν τῆς ἐνιαίας ζωτικῆς πραγματικότητος. Ὁ δὲ ὀρθολογισμὸς δυσφημεῖ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, τὸν λόγον ὡς ἀνίκανον νὰ συλλάβῃ τὸ ἀντικείμενόν του, ἤτοι τὸ ἀπόλυτον: « Ὁ ἡμέτερος λόγος... φαντάζεται ὅτι κατέχει... πάντα τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ἐκεῖ ἔτι, ἔνθα ὁμολογεῖ ὅτι ἄγνοεῖ τὸ εἰς αὐτὸν παρουσιάζόμενον ἀντικείμενον, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἄγνοιά του ἀνάγεται μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῆς γνώσεως τοῦ ποία ἐκ τῶν παλαιῶν αὐτοῦ κατηγοριῶν προσήκει εἰς τὸ νέον ἀντικείμενον »¹. Ὁ ὀρθολογισμὸς λοιπὸν προσπαθεῖ νὰ πείσῃ περὶ τῆς ὀρθῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου νὰ διαιρηθῇ καὶ νὰ κερματίσῃ τὴν πραγματικότητα διακρίνων καὶ ἀπομονῶν « στοιχεῖα » ἐν πολλοῖς ἀνύπαρκτα, ὥστε νὰ προσαρμόσῃ αὐτὰ εὐχερέστερον πρὸς τὰς νοητικὰς κατηγορίας. Τοῦτο ὅμως ἀντιβαίνει πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὅτι οὐδέποτε τοιαύτη αὐθαίρετος κατανομὴ τῶν νοητῶν κατὰ κατηγορίας ὑπῆρξε τελεσίδικος, λέγει ὁ Bergson. Συνεπῶς, τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ τὴν « στατικὴν », ὅπως τὴν θέλει, πραγματικότητα διὰ στατικῶν μέσων, ὡς αἱ κατηγορίαι. Διὸ καὶ καταφεύγει εἰς τὸν μῦθον τῆς διακρίσεως τοῦ ἀπολύτου ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ τὸ ὁποῖον μόνον, κατ' ἐκεῖνον, εἶναι συλληπτόν.

« Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, γράφει ἄλλοῦ, δεικνύει, διὰ τῆς παρουσίας της, τὴν αἰωνίαν ἔριν τῶν συστημάτων, τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐνδύσεως τοῦ πραγματικοῦ μὲ τὰ ἔτοιμα ἐκεῖνα ἐνδύματα ποὺ εἶναι αἱ προκατεσκευασμένα ἔννοιαι ἡμῶν, καὶ τὴν ἀνάγκην ἐργασίας ἐπὶ μέτρῳ. Παρὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἄκρον αὐτό, ὁ ἡμέτερος λόγος προτιμᾷ νὰ διακηρύξῃ... μεθ' ὑπερηφάνου μετριοφροσύνης, ὅτι δὲν θὰ γνωρίσῃ εἰμὴ τὸ σχετικόν, ὅτι δὲ τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ... Ὁ Πλάτων πρῶτος ἀνήγαγεν εἰς θεωρίαν ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ πρα-

1. L'évol. créatrice, κεφ. I, σ. 535.

γματικοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς Ἰδέας του, ἤτοι εἰς τὴν εἰσδοχὴν αὐτοῦ ἐντὸς πλαισίου προϋπάρχοντος, εὐρισκομένου δὲ ἤδη εἰς τὴν διάθεσίν μας, — ὡς ἐὰν νὰ εἴμεθα ἐμμέσως πανεπιστήμονες. Ἡ πίστις ὅμως αὕτη εἶναι φυσικὴ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν, πάντοτε ἀπησχολημένην εἰς τὸ νὰ ἀνευρίσκη ὑπὸ ποίαν παλαιὰν ταξινομικὴν ἐνότητα θὰ ὑπαγάγη οἷονδῆποτε νέον ἀντικείμενον, θὰ ἠδυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν... ὅτι γεννώμεθα ἅπαντες πλατωνικοί»¹.

Θὰ ἠδύνατο, κατὰ ταῦτα, νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ὁ πλατωνικὸς ὀρθολογισμὸς εἶναι κατὰ βάθος μία πρωτόγονος ἀντίδρασις τῆς νοήσεως, ἐπιζητούσης εὐκόλον ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἀντίδρασις ἀφυπνίζουσα μίαν κακὴν συνείδησιν ἐν ἡμῖν, καθ' ὅσον ἀναγνωρίζει τὴν ἀδυναμίαν της, ὡς μεθοδολογικῆς τοποθετήσεως, νὰ παράσχη ὄχι μόνον ἐνιαίαν, ἀλλ' οὔτε καὶ πλήρη ἐξήγησιν τοῦ πραγματικοῦ. Πλὴν ἡ ἀδυναμία αὕτη καθίσταται ἐμφανεστέρα ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τῶν βιοθεωριῶν ὅσων τὰ συγκεκριμένα, ἀναπόσπαστα ἀλλήλων λόγῳ συνεχείας, βιολογικὰ καὶ ζωτικὰ γεγονότα, προσπαθοῦν νὰ ἀναγάγουν εἰς κατὰ τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀφηρημένα νοητικὰ σχήματα, στερούμενα προσαρμοστικότητος πρὸς τὰ πραγματικὰ γεγονότα, ἅτινα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, ἐκφεύγουν τῶν βάσει τῶν ὀρθολογικῶν τούτων σχημάτων ἐπιχειρουμένων προσπαθειῶν πρὸς πλήρη καὶ ὀλοκληρωτικὸν αὐτῶν ἔλεγχον.

Πρωτόγονος λοιπὸν ἀντίδρασις, ὁ πλατωνισμὸς. Ἀντίδρασις ὅμως κατὰ τίνοσ; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Bergson ἔχει κατὰ νοῦν τὰς ὑπὸ τοῦ Lévy - Bruhl ἀναληφθείσας ἐρεῦνας ἐπὶ τῆς νοοτροπίας τῶν πρωτογόνων, κατὰ τὴν ὁποίαν νόησις καὶ ζωὴ συμφύρονται, καθὼς ἐπίσης συμφύρονται ὁ ἀντικειμενικὸς καὶ ὁ ὑποκειμενικὸς κόσμος. Ὑλοζωϊσμὸς καὶ ἀνιμισμὸς ἀποβαίνουν οὕτω ἀντικειμενικώτεραί πως θεωρήσεις τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, πλὴν ἀδυνατοῦσαι ἢ ἀπλῶς μὴ ἐπιζητήσασαι — διότι οὐδεμίαν πρὸς τοῦτο ἀναγκὴ κατέστη αἰσθητὴ — νὰ προβοῦν εἰς σχηματικὸς διαχωρισμούς, χαρακτηριστικὸς τῶν παντοίων δυϊστικῶν ἀντιλήψεων. Καίτοι, ὡς εἶδομεν, ὁ Bergson ἀμύνεται κατὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ὡς μονιστικῆς, ἐν τούτοις ὁ μπεργκσονισμὸς ἀποτελεῖ ἐπιστροφὴν τῆς διανοήσεως εἰς ἐνιαίαν θεώρησιν τῆς ὕλικῆς καὶ ζωτικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν, κατ' αὐτόν, ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, καί, μετ' αὐτήν, ὅσαι ἠκολούθη-

1. Αὐτόθι, σσ. 536 - 537.

2. Πβ. αὐτόθι, σ. 537.

σαν τὰ ἴχνη της καὶ προπάντων τὴν μέθοδόν της, ἀπεδείχθησαν ἀνίκανοι νὰ συγκροτήσουν.

Κατὰ ταῦτα, ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ἐνῶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προσπάθεια διακριβώσεως, ἐν τούτοις, ἐν τῇ πράξει, ἀποβαίνει ἀρνητικὴ θεώρησις τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας, ὡς προβαίνουσα εἰς ἀντιδιαστολὴν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον κατατάσσει εἰς ὄντολογικὸν καὶ γνωσιολογικὸν ἐπίπεδον μηδαμηνότητος, τὸ δὲ δεύτερον, εἰς ἐπίπεδον ὄντολογικῶς μὲν ἀπολύτου βαθμοῦ, γνωσιολογικῶς ὅμως σχετικοῦ τοιούτου, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀδυναμίας τῆς νοήσεως ν' ἀνέλθῃ ἀπ' εὐθείας μέχρις αὐτοῦ. Αὕτη μετέρχεται πρὸς τοῦτο μέθοδον διαλεκτικὴν ἐπιτρέπουσαν τὴν βαθμιαίαν μέχρις ἐκείνου ἀνοδὸν, χάρις εἰς διαδοχικὰς διχοτομήσεις, ταξινομήσεις καὶ ἀναδιαρθρώσεις, αἵτινες καθιστοῦν αὐτό, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀμέσου ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας, αὐτοτελές, ἀλλὰ καὶ διαιρετόν, συγχρόνως, ἀπώτατον αὐτῆς ἀντικείμενον. Ἡ νόησις οὕτω ἀποσπᾶται τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ βίου, στρεφομένη πρὸς αἰωνίας ἀξίας, ὑπὸ μορφήν Ἰδεῶν.

Ἡ ἀνωτέρω ἀξιολόγησις εἶναι, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ἀπόρροια τῆς περὶ ἀποκλινουσῶν κατευθύνσεων τῆς ζωῆς ἀντιλήψεως τοῦ Bergson, ἀναγνωρίζοντος ὅτι δύο εἶναι αἱ μέχρις αὐτοῦ ὑπογραμμισθεῖσαι τάσεις ἐν τῇ πνευματικῇ δραστηριότητι. Μία πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πνευματικῆς ἀπομονώσεως, καὶ μία πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς συγκεκριμένης ζωτικῆς πραγματικότητος: ἡ πρώτη εἶναι κατ' ἐξοχὴν στατικὴ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς δημιουργικὴν τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, εἶναι δὲ ἀπλῶς πρακτικὴ, ἡ δευτέρα ὅμως εἶναι περισσότερο σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωτικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο καθίσταται ἐμφανεστερον ὅταν πρόκειται νὰ συλληφθῆ ἡ ζωτικὴ μεταβλητὴ πραγματικότης τὸ μὲν διὰ νὰ ἀσκηθῆ ἐπ' αὐτῆς πρακτικὴ ἐπίδρασις, τὸ δὲ διὰ νὰ ἀξιολογηθῆ αὕτη. « Νόησις ἀποβλέπουσα εἰς κατασκευαστικὴν δημιουργίαν εἶναι νόησις πού οὐδέποτε σταματᾷ εἰς τὴν ἐκάστοτε μορφήν τῶν ἀντικειμένων, πού δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ὀριστικὴν, καὶ πού, ἀντιθέτως, θεωρεῖ πᾶσαν ὕλην ὡς κατατμητὴν κατὰ βούλησιν. Ὁ Πλάτων παραβάλλει τὸν καλὸν διαλεκτικὸν πρὸς τὸν ἐπιδέξιον μάγειρον, ὅστις τεμαχίζει τὸ σφάγιον χωρὶς νὰ θραύσῃ τὰ ὀστᾶ του, ἀκολουθῶν τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως σχεδιασθεῖσας ἀρθρώσεις¹. Νόησις χωροῦσα πάντοτε οὕτω θὰ ἦτο ἀσφαλῶς, πράγματι,

1. Πβ. Φαῖδρ., 265e.

νόησις ἐστραμμένη πρὸς τὸν στοχασμόν. Ἡ δραῖσις ὁμως, ἰδίᾳ δὲ ἡ δημιουργικὴ κατασκευὴ ἀπαιτεῖ τὴν ἀντίστροφον πνευματικὴν τάσιν »¹.

Τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψιν, πρὸς τὴν ἀναγνωρίζουσαν εἰς τὴν πλατωνικὴν μεθοδολογίαν ποίαν τινὰ πρωτόγονον αὐθαιρεσίαν ἀντιδράσεως, συνδέει ὁ Bergson διὰ τῆς ἐξῆς κρίσεως: « Εἰς τὴν φυσικὴν τῆς κατάστασιν, ἡ νόησις ἀποβλέπει εἰς σκοπὸν πρακτικῶς χρήσιμον. Ὄταν ὑποκαθιστᾷ τὴν κίνησιν διὰ σειρᾶς ἀκινήτων, δὲν φιλοδοξεῖ νὰ ἀναπαραγάγῃ τὴν κίνησιν, ὡς ἔχει. Τὴν ἀντικαθιστᾷ ἀπλῶς διὰ πρακτικοῦ ἰσοδυνάμου. Ὅσοι ἀπατῶνται εἶναι οἱ φιλόσοφοι, ὅταν μεταφέρουν εἰς τὸ πεδίου τοῦ στοχασμοῦ μίαν μέθοδον διανοήσεως θεμελιωθεῖσαν χάριν τῆς δράσεως »². Πράγματι, « ἡ νόησις δὲν εἶναι κατεσκευασμένη διὰ νὰ σκέπτεται τὴν ἐξέλιξιν, κατὰ κυριολεξίαν, ἥτοι τὴν συνέχειαν μιᾶς μεταβολῆς, ἣτις θὰ ἦτο καθαρὰ κινητικότητα... (Ἡ νόησις) παριστᾷ τὸ γίνεσθαι ὡς σειρὰν καταστάσεων... Μόλις ἡ προσοχή μας στραφῇ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν μεταβολὴν μιᾶς τῶν καταστάσεων τούτων, τὴν ἀποσυνθέτομεν ἐν τάχει »³. Ὁ « πρωτογονισμὸς » τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθη ἡ δὲν ἠθέλησε νὰ συμβιβάσῃ τὴν φύσιν τῆς νοήσεως πρὸς τὴν τῆς πραγματικότητος. Ἡ λειτουργία τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἀπομονωτικὴ τῆς νοήσεως, ὡς ἐζήτει, κατὰ τὸν Bergson, νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ὁ Πλάτων. Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ καταστῇ « προσπάθεια ἐκ νέου ἐνώσεως πρὸς τὸ σύμπαν. Ἀπορροφωμένη ὑπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἡ νόησις, θὰ ζήσῃ πάλιν, κατ' ἀντίστροφον φοράν, τὴν ἰδίαν αὐτῆς γένεσιν »⁴. Διότι « ἡ νόησις ἀπεσπάσθη ἀπὸ μιᾶς πλατυτέρας πραγματικότητος, ἀλλὰ... οὐδέποτε ὑπῆρξε σαφὲς σχῆμα μεταξὺ τῶν δύο: πέριξ τῆς δι' ἐννοιῶν νοήσεως ἐπιζῆ μία ἀδιάκριτος χαλαρὰ ζώνη ἐνθυμίζουσα τὴν προέλευσιν ἐκείνης »⁵. Ἡ νόησις εἶναι παραβλητὴ πρὸς πυρῆνα στερεὸν σχηματισθέντα διὰ συμπυκνώσεως, ὅστις, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Bergson προτεινομένης φιλοσοφικῆς μεθόδου, εἶναι δυνατόν ν' ἀπορροφηθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ζωτικοῦ ὑγροῦ ἐξ οὗ προῆλθε. Τοῦτο οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὔτε ἡ νεωτέρα διανόησις διείδον, κατὰ τὸν φιλόσοφον.

1. L'evol. créatrice, σ. 627. Πβ. μολαταῦτα κατωτ., ἐν τέλει τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

2. Αὐτόθι, σ. 627.

3. Αὐτόθι, σ. 633.

4. L'evol. créatrice, σ. 658.

5. Αὐτόθι, σ. 659.

Ἡ ἄνωτέρω ὅμως διαπίστωσις ἔχει ὄχι μόνον γνωσιολογικὰς προεκτάσεις, τὰς ὁποίας ἤδη ἀπλῶς ἐθίξαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημολογικὰς, θὰ ἐλέγομεν, τοιαύτας. Ἰδίᾳ ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ἡ μεθοδολογία τῆς ἐκ παραδόσεως Μεταφυσικῆς μοιραίως ἐπηρέασε τὴν μεθοδολογίαν ὠρισμένων ἐπιστημῶν, ὡς λ.χ. τὰ Μαθηματικά¹. Οὕτω, καὶ ἡ νεωτάτη φάσις τῆς ἐξελίξεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀπαγωγική. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ προκειμένου περὶ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ πρόβλημα καθίσταται κάπως ὀξύτερον, ἐὰν ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν συνεχῆ μετάβασιν, ἣτις διαπιστοῦται περὶ τοῦ νοῦ τοῦ ἐπιστήμονος, ἀπὸ τοῦ παρατηρουμένου γεγονότος εἰς τὸν ἐπαγωγικῶς συναγόμενον ἐπιστημονικὸν νόμον. Ὁ φυσικὸς λ.χ. νόμος, ὡς διατυπῶνται ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος, τείνει νὰ λάβῃ ἐν τῇ νοήσει ἐκείνου σημασίαν καὶ ἀξίαν ὄντολογικὴν.

* Ὁ ἐπιστήμων, γράφει ὁ Bergson, ... μὲ κόπον δύναται νὰ ἐμποδίσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ νόμος «διέπει» τὰ γεγονότα καὶ ὅτι, συνεπῶς προηγεῖται αὐτῶν, δίκην πλατωνικῆς Ἰδέας, ἐφ' ἧς τὰ ἀντικείμενα θὰ ἔδει νὰ προσαρμοσθοῦν. Ἐφ' ὅσον ἀνέρχεται τὴν κλίμακα τῶν γενικεύσεων, ἐπὶ τοσοῦτον κλίνει... νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τοὺς νόμους αὐτὸν τὸν προστακτικὸν χαρακτῆρα»². Εἶναι καὶ τοῦτο φυσικὴ συνέπεια τῆς γενικῆς τάσεως τῆς νοήσεως νὰ ἀνάγῃ τὰ πάντα εἰς γενικότητα. Ἰδιαιτέρως, προκειμένου περὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης, ἡ ἀποψις ἣτις ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐὰν ὁ φυσικὸς νόμος, *a posteriori* διαπιστούμενος, ἔχει ὄντολογικὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι πράγματι διαγιγνώσκεται τάσις τῆς νοήσεως νὰ ἀνάγῃ ἐπιστημονικὰ δεδομένα εἰς μεταφυσικὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου διαπιστοῦται συνεργία τῆς φυσικῆς ἐν τῇ νοήσει τάσεως πρὸς μεταφυσικὴν ἀπλοποίησιν τῆς ἐπιστημονικῆς εἰκόνης τοῦ κόσμου, μετὰ τῆς εἰς τὴν πλατωνικὴν διάνοησιν ἀναγούσης τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς μεθοδολογικῆς συνηθείας ἀνιχνεύσεως καὶ διατυπώσεως γενικῶν τύπων ὑφ' οἷς νὰ ὑπάγωνται τὰ ἐπὶ μέρος ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας ἢ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἐν συνεχείᾳ δὲ οὗτοι νὰ ἀνάγωνται εἰς αὐτοτελεῖς γνωστικὰς ἢ κοσμολογικὰς ὀντότητας, ἐχούσας τὸ κῦρος ἀρχῶν. Ἀληθεύει βεβαίως ὅτι εἰς τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας τὰ πάντα φαίνονται ὄντα οἷα θὰ

1. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον, νομίζομεν, συνέβη, ὡς λ.χ. εἰς τὸν Spinoza.

2. Πβ. *Les deux sources*, κεφ. I, σ. 984. Περὶ τῆς ἠθικῆς (καὶ κοινωνιολογικῆς) ἀπόψεως τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, πβ. κατωτ., ἐν τέλει τοῦ κεφ. Δ'.

ἦσαν, ἐὰν ὑπῆρχον πράγματι νόμοι ὑφ' ὧν ἐκεῖνα νὰ διέπωνται, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως οἱ νόμοι εἶναι ἀπλῶς δημιουργήματα τῆς διανοίας τοῦ ἐπιστήμονος ὅστις διαπιστώνει αὐτοὺς δίκην ἰδιοτήτων γενικῶν εἰς πάντα τὰ ἀντικείμενα ἢ τοῦλάχιστον εἰς μίαν δεδομένην σειρὰν ἀντικειμένων.

Ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἐνιαία δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ ἀναφέρεται εἰς γενικὰς ἀρχὰς προκειμένου περὶ ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων διαφορετικῶν. Πρέπει ἡ διαίρεσις ἐκάστης ἐπιστήμης εἰς πλείονα τμήματα νὰ συντελεῖται συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὥστε πάντοτε ὁ ἐπιστήμων νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σύνολον τῆς ἐπιστήμης τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νὰ προαγάγῃ. Οὔτε ἐνταῦθα λοιπὸν ἐπιτρέπονται αὐθαίρετοι διαιρέσεις, μὲ τὴν ἐξῆς ὅμως διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ πᾶσα διαίρεσις εἶναι αὐθαίρετος, ἐφ' ὅσον αὕτη φιλοδοξεῖ, κατὰ τὸν Bergson πάντοτε, νὰ παράσχῃ ἐνιαίαν ἐξήγησιν ἐνιαίας πραγματικότητος, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ αὐθαίρετος εἶναι μόνον ἡ διαίρεσις ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἐπιστητοῦ¹. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξεικονίζεται καὶ εἰς τὴν ὅλως διάφορον σημασίαν ποὺ ἀποδίδει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν πλατωνικὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπιδεξίου μαγείρου, εἰς τὴν ὁποίαν, προκειμένου περὶ φιλοσοφικῆς θεωρήσεως, ἠρνεῖτο πᾶσαν ἀξίαν: « τὸ μέλλον μιᾶς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διήρесе πρῶτον τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἐὰν ἔσχε τὴν τύχην νὰ προβῆ εἰς τεμαχισμόν κατὰ τὰς φυσικὰς ἀρθρώσεις, ... ὀλίγον ἐνδιαφέρει ὁ ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων... : καθὼς ὁ τεμαχισμὸς τῶν μερῶν προητοίμασε τὴν εἰς στοιχεῖα ἀνάλυσιν, θὰ ἔχωμεν ἐν τέλει μίαν ἀπλοποιημένην παράστασιν τοῦ ὅλου »².

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι πραγματικὴ, ὁ ἐπιστήμων δὲν πρέπει, ἀφιστάμενος τοῦ κυρίως σκοποῦ του, νὰ χωρῇ εἰς φιλοσοφικὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἐπιτευγμάτων του καὶ τῶν ἐφ' ὧν εἰργάσθη ἀντικειμένων συμφώνως πρὸς τὴν αὐτὴν μέθοδον διαιρέσεως τῶν προβλημάτων, ἥτις, προκειμένου περὶ φιλοσοφικῆς θεωρήσεως, ἀπο-

1. Ἡ δυσκολία ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπιστητὸν δὲν εἶναι εἰσέτι γνωστὸν, δὲν εἶναι δυνατόν καὶ νὰ χωρήσῃ ὁ ἐπιστήμων εἰς σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ διαίρεσιν. Ἐὰν πάλιν ἡ διαίρεσις προηγηθῇ, δὲν θὰ ἔχῃ πολλὰς πιθανότητας νὰ εἶναι ὀρθή. Ἡ δυσκολία ὅμως αὕτη αἴρεται, ἐὰν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ ἀρχικὴ διαίρεσις δεόν νὰ προσαρμόζεται συνεχῶς πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα.

2. Les deux sources, κεφ. II, σ. 1064.

βαίνει ὁπωσδήποτε αὐθαίρετος. Οὔτε πάλιν συνιστᾶται ἡ τάσις πρὸς συνθετικὴν θεώρησιν, ἐντὸς φιλοσοφικοῦ πλαισίου, τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν ἢ ἐπιστημονικῶν ἐπιτεύξεων, διότι αὗται ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένον τμῆμα τῆς πραγματικότητος, ἐπετεύχθησαν δὲ χάρις εἰς μεθόδους ἐπὶ τούτῳ ἐπινοηθείσας ἐκάστοτε, συνεπῶς δὲν προσφέρουν εἰς ἐπίπεδον ἱκανοποιητικὸν οἴανδήποτε ἐνότητα πρὸς ἀλλήλας, οὔτε δέ, κατ' ἀνάγκην, δύνανται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἐνιαίαν ἀξιολόγησιν τοῦ πραγματικοῦ. Ἐνῶ λοιπὸν δέχεται τὸ αἶτημα τῆς καταλλήλου ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὁ Bergson ἀπορρίπτει πᾶσαν ἐπιστημονικὴν θεώρησιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς Μεταφυσικῆς τῆς ὁποίας οὔτε αὐτὸς ὁ Πλάτων ἀπεποιεῖτο τὴν συνδρομήν, αὐθαίρετον, βεβαίως. « Μόλις ἀποκλίνωμεν πρὸς τὴν ἀνάδειξιν τῆς μεταφυσικῆς ὡς συστηματοποιήσεως τῆς ἐπιστήμης, ὀλισθαίνομεν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους »¹, κινδυνεύοντες νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῶν τρόπον θεωρήσεως τῆς πραγματικότητος, καὶ ν' ἀπολέσωμεν τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῆς τε ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς τοιαύτης.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἐνοποίησις τῆς πραγματικότητος παρὰ Πλάτωνι, ὡς καὶ παρ' Ἀριστοτέλει, συντελεῖται ἐπὶ ἐπιπέδου ἐννοιῶν², κατόπιν ἐννοιακῆς αὐθαιρέτου διαιρέσεώς της, καὶ συνεπῶς καθίσταται ἄκνυρος. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Bergson, ἡ μεθοδολογικὴ αὕτη διαδικασία δέον νὰ εἶναι βιωματικὴ, νὰ ἔχη δηλαδὴ βιωματικὴν θεμελίωσιν, ὅχι δὲ ἀπλῶς ὀρθολογικὴν τοιαύτην. Τοῦτο δέ, διότι ἡ τε πραγματικότης καὶ ἡ ζωτικὴ ἡμῶν ὁρμὴ διέπονται ὑπὸ ἐνοποιοῦ ἰδιότητος, τῆς χρονικῆς διαρκείας, περὶ ἧς θὰ διαλάβωμεν ἐφεξῆς ἐκτενέστερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΙΔΕΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ

Ὡς ἐδόθη ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡ εὐκαιρία νὰ εἴπωμεν, ἡ γενικωτέρα ἀντίθεσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson πρὸς τὴν πλατωνικὴν τοιαύτην ἀνάγεται, κατὰ τρόπον περισσότερον συγκεκριμένον εἰς τὴν ἀντίθεσιν ποὺ παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ἐκατέρου φιλοσόφου ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου, τῆς διαρκείας καὶ τῆς χρονικότη-

1. L'evol. créatrice, κεφ. IV, σ. 788.

2. Αὐτόθι, σ. 790.